

ALINA BRZÓSTKOWSKA, WINCENTY SWOBODA (Poznań)

PRACE NAD TESTIMONIAMI ETNOGENEZY I PRAOJCZYZNY SŁOWIAN

Potrzeba zebrania źródeł naświetlających najdawniejsze dzieje Słowiańszczyzny po okres uformowania się pierwszych organizmów państwowych towarzyszyła już od dawna badaczom historii Słowian. Cała epoka przed Szafarzykiem nacechowana jest przypadkowymi próbami zebrania źródeł, najczęściej niepełnymi i mało krytycznymi. Nawet J. Dobrovský, uchodzący, zresztą nie bez słuszności, za ojca slawistyki¹, wykorzystywał materiał źródłowy do swojej teorii etnogenezy Słowian², lecz go specjalnie nie gromadził. Jako pierwszy dopiero P. J. Szafarzyk zestawiał teksty źródłowe do dziejów Słowian, ważniejsze z nich umieszczając w aneksie do swego głównego dzieła *Słowiańskie starożytności*³. W jego pierwszej części poddał analizie najstarszy i najbardziej dyskusyjny materiał, w części drugiej oparł się na źródłach pewniejszych, informujących o siedzibach Słowian od VI w. n. e. W jego zestawieniu znalazły się najważniejsze świadectwa starożytne, tzn. Herodota, Pliniusza, Ptolemeusza, Tacyta, Pomponiusza Meli, Ammiana Marcellina, Strabona, Zosimosa, Wibusza Sekwestra, mapy Peutingerera, a spośród źródeł wczesnośredniowiecznych przekazy: Jordanesa, Prokopa, Pseudo-Maurycego, Pawła Diakona, Leona Mądrego, tzw. Geografa Bawarskiego, anglosaska i łacińska wersja Orozjusza, łaciński tekst Konstantyna Porfirogenety (*De administrando imperio*), kronika Thietmara, latopis Nestora oraz Helmolda Kronika Słowian. Trzeba podkreślić, że Szafarzyk opierał się na niekrytycznych wydaniach XVI-, XVII-, i XVIII-wiecznych, a wyjątkowo na

¹ Wyrazem uznania dla osiągnięć J. Dobrovskiego była księga pamiątkowa wydana z okazji setnej rocznicy jego śmierci (*Josef Dobrovský 1753 - 1829. Sborník statí k stému výročí smrti Josefa Dobrovského. K I sjezdu slovanských filologů v Praze* <6 - 13.X.1929>, Praha 1929). Jego bogaty dorobek naukowy został obszernie przedstawiony w *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760. Biograficko-bibliografický slovník*, Praha 1972, Dobrovský Josef s. 85 - 89; poza tym o znaczeniu prac J. Dobrovskiego w dziejach badań slawistycznych ostatnio w: *Československa slavistika v letech 1918 - 1939. I. Teorie, bibliografie a dějiny slavistiky*, Praha 1977, s. 33 - 34.

² *Über die ältesten Sitze der Slawen in Europa und ihre Verbreitung seit dem sechsten Jahrhundert* in J. V. Monse, *Versuch einer kurzgefassten politischen Landesgeschichte des Markgraftums Mähren* I, II, Bo 1785, Ol. 1788.

³ P. J. Szafarzyk, *Słowiańskie starożytności*, przełożył z czeskiego H. N. Bońkowski, t. 1, 1842, t. 2, 1844.

sobie współczesnych XIX-wiecznych; dotyczy to zwłaszcza autorów wczesnośredniowiecznych.

W nawiązaniu do dzieła Szafarzyka pracował L. Niederle⁴ nad swoimi *Starożytnościami słowiańskimi*. Niederle mając doskonale opanowany warsztat badawczy z zakresu antropologii, archeologii i etnologii podkreślał konieczność prowadzenia badań historycznych z uwzględnieniem tzw. nauk pomocniczych, szczególnie językoznawstwa. Ta ostatnia dziedzina jego zdaniem może wnieść wiele nowego, ponieważ język należy traktować jako najwyraźniejszą cechę narodu (etnosu). Niederle, choć sam nie był historykiem, oceniał źródła pisane w miarę krytycznie z punktu widzenia ich oryginalności i wagi nagromadzonych informacji. Pracował na takim samym jak Szafarzyk materiale źródłowym i odnośne teksty źródłowe rozrzucone są we wszystkich tomach *Starożytności słowiańskich*, ale koncentrował się przede wszystkim na autorach starożytnych od Hekatajosa z Miletu do Mapy Peutingera. Szerzej omówił przekazy Herodota, Pliniusza i Tacyta w związku z ich informacjami o Scythii i Wenedach. Najwięcej jednak uwagi poświęcił Niederle „Geografii” Ptolemeusza, przytaczając pełny tekst grecki opisu Sarmacji Europejskiej z równoległym własnym przekładem. Aparat krytyczny do nazw i lekcję tekstu zaczerpnął on tu z wydania K. Müllera.

Do metodycznej koncepcji badań Niederlego nad dziejami Słowian nawiązywali potem także następni badacze, zwłaszcza K. Tymieniecki⁵ i H. Łowmiański⁶. Mimo osiągnięcia (dzięki studiom wymienionych uczonych, a także innych, wśród których np. w zakresie źródeł starożytnych wymienić należy przede wszystkim E. Šimka i J. Dobiaša⁷) wyraźnego postępu w interpretacji poszczególnych źródeł, zarysował się jednak pewien ogólny impas na polu badań historycznych nad praojczyzną i etnogenezą Słowian. Jednym z koniecznych warunków pozytywnego rozwiązania tej kwestii jest krytyczne opracowanie całego zgromadzonego dotąd materiału źródłowego. W zakresie historiografii stanowią go testimonia pisarzy starożytnych i wczesnośredniowiecznych. Tymczasem stan ich przygotowania do interpretacji i dyskusji naukowej jest niezadowalający, ponieważ brakuje przede wszystkim pełnego, krytycznego zbioru tych testimoniów⁸. Wyprzedzili nas w stopniu przygotowania materiału źródłowego do badań nad etnogenezą ludów germańskich

⁴ L. Niederle, *Starożytności słowiańskie*, T. 1. *Pochodzenie i początki narodu słowiańskiego*, przełożył z czeskiego i wydał Ksawery Chamiec, Warszawa 1907.

⁵ K. Tymieniecki, *Ziemia polskie w starożytności. Ludy i kultury najdawniejsze*, Poznań 1951.

⁶ H. Łowmiański, *Początki Polski*, Warszawa, t. 1, 1964, t. 2, 1964, t. 3, 1967, t. 4, 1970, t. 5, 1973.

⁷ E. Šimek, *Velká Germanie Klaudia Ptolemaia*, t. 1 - 4, Praha 1930 - 1953; J. Dobiaš, *Dějiny československého území před vystoupením Slovanů*, Praha 1964.

⁸ G. Labuda, *Fragmenty z dziejów Słowiańszczyzny Zachodniej*, t. 3, Poznań [1975], s. 31 - 34. Por. też tegoż, *Aktualny stan dyskusji nad etnogenezą Słowian*, *Slavia Antiqua* 24, 1977, s. 1 - 16.

badacze niemieccy, którzy posiadają kilka, choć nierównej wartości, publikacji z tego zakresu⁹. W odniesieniu do ludów, z którymi Słowianie od zarania dziejów znajdowali się w bliskich kontaktach, dalej od nas są pod tym względem również uczeni zajmujący się etnogenezą ludów tureckich¹⁰, a ostatnio powstał zbiór tekstów źródłowych do etnogenezy Wołochów rumuńskich¹¹.

W Zakładzie Wczesnej Historii Słowiańszczyzny Instytutu Słowianoznawstwa PAN w Poznaniu od 1976 r. z inicjatywy Gerarda Labudy postanowiono podjąć zadanie opracowania i wydania kompendium zawierającego wszystkie przekazy dotyczące zagadnienia praojczyzny i etnogenezy Słowian. Będzie to zbiór ekscerptów ze źródeł. Stąd głównym zadaniem niniejszych uwag jest wskazanie na ogólny kierunek rozwoju metody przygotowania wydawnictw tego typu w celu oceny ich jako ewentualnego wzorca dla naszego wydawnictwa. Z powodu wielkiego dorobku historiografii w tym zakresie¹², a zwłaszcza dominującego typu tzw. chrestomatii, które nie mają poważnej wartości dla badań naukowych, zachodzi konieczność samoograniczenia się do publikacji ekscerptów o charakterze naukowym. Będzie to zatem tylko przegląd kilku ważniejszych zbiorów ekscerptów źródłowych bez względu na ich zakres merytoryczny.

Przegląd ten rozpoczniemy od jednego z najstarszych, obszernego pięcio-

⁹ Największa zasługa przypada tu K. Müllenhoffowi, który w swoim dziele *Deutsche Altertumskunde*, t. 1 - 5, Berlin 1870 - 1900, zebrał podstawowy korpus testimoniów o Germanach. Por. tegoż, *Germania antiqua*, Berlin 1873. Zestawienie i ogólna ocena zbiorów ekscerptów dotyczących Germanów u G. Labudy, *Aktualny stan ...*, s. 5. Za najlepszy z nich należy uznać publikację S. Gutenbrunnera, *Germanische Frühzeit in den Berichten der Antike*, Halle/S. 1939, któremu też kilka zdań poświęcamy niżej.

¹⁰ Liu-Mau-Tsai, *Die chinesische Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken*. t. 1 - 2, Wiesbaden 1958; N. Ja. Bičurin, *Sobranie swedenij o narodach obitavšich v Srednej Azii v drevnie vremena*, t. 1 - 3, Moskva 1950 - 1953; N. V. Kjuner, *Kitajskie izvestija o narodach Južnoj Sibiri, Central'noj Azii i Dal'nego Vostoka*, Moskva 1961; *Materialy po istorii sjunnu. Predislovie, perevod i primečanija V. S. Taskina*, Moskva, vyp. 1 - 2, 1968 - 1973.

¹¹ *Fontes historiae Daco-Romanae*, București, t. 1, 1964, t. 2, 1970, t. 3, 1975.

¹² Por. np. wykaz u Moravcsika, *Byzantinoturcica*, t. 1, s. 170 - 2, a ponadto jeszcze F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske povijesti*, Zagreb 1914; V. J. Mansikka, *Die Religion der Ostslawen*, Helsinki 1922; C. H. Meyer, *Fontes historiae religionis slavicae*, Berlin 1931 w: *Fontes historiae religionum* t. 4.; *Quellenbuch zur Geschichte der Sudetenländer*. I Band. *Von der Urzeit bis zu den verneuten Landesordnungen 1627/28* bearbeitet von W. Weizsäcker, München 1960; P. Ratkoš *Pramene k dějinam Vel'kej Moravy*, Bratislava 1968; N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526 godine*, Zagreb 1972; S. Szádeczky-Kardoss, *Ein Versuch zur Sammlung und chronologischen Anordnung der griechischen Quellen der Awarengeschichte nebst einer Auswahl von anderssprachigen Quellen*, Mitarbeiterin des Buches Teréz Olajos, *Acta Universitatis de Attila József nominatae. Acta Antiqua et Archaeologica* t. 16, (Opuscula Byzantina nr 1), Szeged 1972; P. Lakatos, *Quellenbuch zur Geschichte der Gepiden* — mit einem Vorwort von Samuel Szádeczky-Kardoss, *Acta Antiqua et Archaeologica* t. 17. (Opuscula Byzantina nr 2), Szeged 1973.

tomowego zbioru świadectw źródłowych, wydanego w latach 1771 - 1779 w Petersburgu przez G. Strittera¹³. Wykorzystano tu przede wszystkim dzieła historyków bizantyńskich. Dzieło to obejmuje bowiem historię wszystkich ludów Europy wschodniej i południowej od IV w. n.e. do podboju Konstantynopola przez Turków. Stritter podzielił zebrany materiał według schematu, jaki tworzyły grupy plemienne. Każda grupa świadectw poprzedzona jest informacjami dotyczącymi pochodzenia danego ludu, jego nazwy, siedzib, wędrówek, genealogii władców i królów. Dalej następują ekscerpty tych dzieł, które są najlepszym świadectwem. Stritter zdając sobie sprawę, że nazwy ludów nie przetrwały w jednym brzmieniu i formie, przytacza wszystkie wyrażenia, jakimi posługiwali się autorzy dla ich określenia. Historię Słowian odnajdujemy pod nazwą Slavii (t. 2). Zgodnie z przyjętą metodą podano tu wykaz autorów, którzy dostarczyli przekazów o Słowianach. Wśród nich znalazły się dzieła Prokopa, Menandra oraz Teofilakta Simokatty, a w następnej kolejności m. in. Teofanesa, Anastazego Bibliotekarza, Kedrena i Zonarasa. Tekst wszystkich świadectw zacytowany został wyłącznie w wersji łacińskiej, pochodzącej z *Byzantinae historiae scriptores* (Parisiis 1645 - 1711). Stritter starał się ograniczyć własną interpretację przekazów, wykraczającą poza ramy tekstu źródłowego. W miejscach, gdzie wydawało mu się to konieczne, wplatał jednak własne objaśnienia, zwłaszcza dłuższe opisy podawał w skrócie, odpowiednio to zaznaczając. W uwagach uwzględnił głównie różnice między greckim oryginałem a jego łacińskim przekładem. Zgromadzony materiał jest niezwykle obszerny. Wszelkie skróty tekstu, zastosowane przez wydawcę, mogą być więc usprawiedliwione dużą objętością całego wydania, jednak tekst w tej postaci nie budzi zaufania i przy szczegółowej analizie trzeba odwołać się do oryginału, z czego już sam Stritter doskonale zdawał sobie sprawę. Dzieło to jest pierwszą próbą wykorzystania tekstów historyków bizantyńskich jako źródeł do historii ludów europejskich i azjatyckich, w tym także Słowian.

Komentowany zbiór świadectw zebranych przez Strittera to *Scythica et Caucasica* wydany przez V. V. Łatyszewa¹⁴. Pierwsza redakcja ukazała się nakładem Imperatorskiej Akademii Nauk w Petersburgu i zawierała wybór tekstów wraz z przekładem. Druga wersja opublikowana jako aneksy w *Vestniku Drevnej Istorii*¹⁵, stanowiła duży postęp w stosunku do poprzedniej. Z przyczyn technicznych nie uwzględniono wprawdzie tekstów oryginalnych, jednak zamieszczone komentarze w znacznym stopniu podniosły wartość

¹³ *Memoriae popolorum ad Danubium, Pontum Euxinum, Paludem Maeotidem, Caucasum, Mare Caspium, et deinde magis ad septentrionem incolentium e scriptoribus historiae Byzantinae erutae et digestae*, t. 1 - 4, Petropoli 1771 - 1779.

¹⁴ *Scythica et Caucasica e veteribus scriptoribus Graecis et Latinis collegit et cum versione Rossica edidit Basilius Latysehev. Izvestija drevnich pisatelej grečeskich i latinskich o Skifii i Kavkaze*, t. 1 - 2, Sanktpeterburg 1890 - 1904.

¹⁵ V. V. Latyšev, *Scythica et Caucasica. Izvestija drevnich pisatelej o Skifii i Kavkaze*, w: *Vestnik Drevnej Istorii, Priłożenie. č. 1. Grečeskie pisateli*, 1947 z. 1 - 4; 1948 z. 1 - 4; č. 2. *Latinskie pisateli*, 1949 z. 1 - 3; 1950 z. 4.

zbioru. We wstępie do drugiego wydania A. V. Miszulin podkreślił konieczność pogłębienia badań nad chronologią oraz onomastyką, potrzebę uwzględnienia tekstów wcześniejszych (orientalnych). Redakcja VDI uzupełniła braki w zakresie tekstów wschodnich (dla okresu od XV do V w. p.n.e.) zamieszczając je jednak tylko w przekładzie w opracowaniu D. G. Redera. Również stare przekłady dokonane przez Łatyszewa i jego współpracowników w nowym wydaniu posiadają wersję poprawioną. Wyrażenia pochodzące od tłumacza (zaznaczone kursywą) są konieczne ze względu na logiczną strukturę języka przekładu i jego wartość stylistyczną. Szczególną uwagę zwracał wydawca na powiązania danego fragmentu z innymi źródłami (*loci similia*). Niewiele miejsca natomiast poświęcił analizie graficznej, a niekiedy również semantycznej eponimów. Charakteryzuje go jednak znaczny krytycyzm, uwidaczniający się np. w podkreślaniu konieczności ostrożnego interpretowania motywów baśniowych. Komentarz wprowadzający do każdego autora i jego dzieł w zasadzie potraktowany został krótko. Jednak w wypadkach, kiedy wymagała tego wartość dzieła, jego dyskusyjna zawartość lub historia tekstu, umieszczono wszystkie najistotniejsze informacje. Rozpatrzone każdorazowo wiarygodność źródła, jego oryginalny lub wtórny charakter i stosunek do źródeł wcześniejszych (Herodot, Ptolemeusz, Pliniusz). Jako podstawę tłumaczenia wykorzystano najlepsze dostępne wydania tekstów, np. dla fragmentów zaginionych dzieł historycznych — komentowany zbiór Jacoby'ego¹⁶, wydanie oksfordzkie Herodota¹⁷, „Geografię” Ptolemeusza w edycjach, którymi posługujemy się w zasadzie do dziś¹⁸.

Gradivo za zgodovinu Slovencev v srednjem veku wydane przez F. Kosa w Ljublanie w latach 1902 - 1915¹⁹ przypomina nieco dzieło Strittera. Jest tu również chronologiczny układ świadectw (t. 1, lata 501 - 800; t. 2, lata 801 - 1000; t. 3, 1001 - 1100; t. 4, 1100 - 1200) oraz obszerne historyczne i historiograficzne wstępy do każdego tomu. Po nich następuje wykaz źródeł cytowanych, następnie w odpowiednich miejscach w skrócie oraz część właściwa tzn. teksty. Szczególnie obszernie ekscerpowane są dzieła Prokopa z Cezarei, Agatiasza, Teofanasa, Pawła Diakona, Menandra, Teofilakta Simokatty, roczniki karolińskie, teksty żywotów Cyryla i Metodego, *De Conversione Bagoariorum et Carantanorum*. Kos zastosował jednak zamiast tłumaczenia dokładne streszczenie każdego przekazu, które niekiedy tylko jest prawie przekładem.

¹⁶ F. Jacoby, *Fragmente der griechischen Historiker*, t. 1 - 2 D, Berlin 1923 - 1930; t. 3 A - 3 C, Leiden 1943 - 1969.

¹⁷ *Herodoti Historiae*. *Recognovit brevique adnotatione critica instruxit C. Hude*, t. 1 - 2, Oxonii 1958.

¹⁸ *Claudii Ptolemaei Geographiae libri octo. Graece et Latine*. Ed. F. G. Wilberg, libri I - VI, Essendiae 1838 - 1845; *Claudii Ptolemaei Geographia*. Ed. C. Müllerus, Parisiis, vol. 1, 1, 1883; ed. G. Fischer, Parisiis, vol. 1, 2, 1901; *Claudii Ptolemaei Geographia*. Ed. A. C. F. A. Nobbe, Lipsiae, t. 1, 1898, t. 2, 1913, t. 3, 1845 — tylko to ostatnie wydanie zawiera tekst wszystkich ośmiu ksiąg „Geografii”.

¹⁹ F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, Ljubljana, Knj. 1, 1902, knj. 2, 1906, knj. 3, 1911, knj. 4, 1915.

Obok źródeł historiograficznych i hagiograficznych Kos wykorzystał również dokumenty (przeważnie jako rejestry z wplecionymi wstawkami oryginalnego tekstu w przekładzie słoweńskim, rzadko po łacinie). Teksty zaopatrzone zostały w skąpy komentarz objaśniający.

Z kolei wymienimy zbiór ekscerptów do etnogenezy Germanów, wydany przez S. Gutenbrunnera²⁰. Obejmuje on wyłącznie materiał ze źródeł antycznych do VI w. Zawiera tylko teksty oryginalne bez żadnego przekładu i pod tym względem stanowi przeciwieństwo jedynych polskich publikacji źródłowych na temat Słowian. Pierwsza z nich *Greckie i łacińskie źródła do najstarszych dziejów Słowian*²¹ to w ogóle pierwszy polski zbiór źródeł do dziejów Słowiańszczyzny doprowadzony przez M. Plezię tylko do schyłku VIII w. i niestety nie dokończony. Wydawca zebrał tu tylko te przekazy starożytne i wczesnośredniowieczne, które najwyraźniej i najobszerniej dotyczą wymienionego tematu. Teksty zestawione są w porządku chronologicznym i tylko w polskim przekładzie wraz z krótkim wstępem o autorze i jego dziele. Objasnienia do nazw osobowych, miejscowych i innych kwestii są bardzo zwięzłe. Te same cechy posiada zbiór ekscerptów wydany przez G. Labudę pod nazwą *Słowiańszczyzna pierwotna*²². Różni się on od publikacji Plezi tylko układem przekazów, które uporządkowano według kryterium rzeczowego, jakim są elementy procesu historycznego. Natomiast Gutenbrunner ma bardzo dobre i kompetentne objaśnienia do wybranych przekazów, zwłaszcza jeśli chodzi o nazewnictwo.

Wśród nowszych niemieckich publikacji ekscerptów źródłowych na wymienienie zasługuje wybór E. Herrmanna²³, opracowany pod kątem kształtowania się stosunków słowiańsko-germańskich na terenie południowo-wschodniej Europy między V a połową X w. Przekazy są tu ułożone w porządku chronologicznym, a tekstom podanym wyłącznie w języku oryginału towarzyszą różnej objętości uwagi wydawcy o poszczególnych źródłach wraz z podstawową literaturą. Tylko wyjątkowo mamy tu do czynienia z obszernymi informacjami o historii tekstu i jego rękopisach oraz ustaleniami lekcji np. przy Geografie Bawarskim.

Od 1955 r. zaczęły się ukazywać *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*²⁴. Zawierają one bardzo obszerny i różnorodny materiał dotyczący wyłącznie Słowian południowych z dzieł pisarzy bizantyńskich od V w. n.e. Podobnie jak w polskich publikacjach ekscerptów brak w *Vizantijskich izvorch* oryginalnej wersji tekstu przekazu. Wyklucza to możliwość posłużenia

²⁰ Germanische Frühzeit...

²¹ *Greckie i łacińskie źródła do najstarszych dziejów Słowian*. cz. 1 (do VIII wieku), przełożył i opracował M. Plezia, Poznań 1952.

²² G. Labuda, *Słowiańszczyzna pierwotna*. Wybór tekstów, Warszawa 1954.

²³ *Slawisch-germanische Beziehungen im Südostdeutschen Raum von der Spätantike bis zum Ungarnsturm*. Ein Quellenbuch mit Erläuterungen, München 1965.

²⁴ *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, Vizantološki Institut, t. 1 - 4, Beograd 1955 - 1971.

się nimi do krytyki tekstu. Jest to też jedyny jak dotąd zbiór ekscerptów, w którym każdy z nich umieszczony jest w kontekście całej relacji danego dzieła. Najmocniejszą stroną tego wydawnictwa są wstępy przedstawiające danego autora oraz komentarze erudycyjne, w których wyzyskana została cała literatura do poszczególnych kwestii merytorycznych wynikających z przekazu. W komentarzu tym sporadycznie zwraca się też uwagę na problematykę filologiczną, zwłaszcza zagadnienia związane z przeobrażeniami, jakim uległ język grecki między starożytnością a średniowieczem. Jednak *variae lectiones* z rękopisów przytoczone są bardzo rzadko.

Na szczególną uwagę zasługują ponadto trzy zbiory ekscerptów, które ukazały się w Bułgarii, Czechosłowacji oraz w Rumunii. Każdy z nich ma zupełnie inny cel. *Fontes Graeci et Latini historiae Bulgaricae* (FGLB)²⁵ dotyczyą etnogenezy Bułgarów naddunajskich, *Magnae Moraviae fontes historici* (MMfh)²⁶ zbierają przekazy o dziejach państwa wielkomorawskiego i przetrwaniu tradycji wielkomorawskich, wreszcie *Fontes historiae Daco-Romanae* (FhDR)²⁷ stanowią kompendium przekazów źródłowych o etnogenezie Wołochów na ziemiach dzisiejszej Rumunii, a ściślej o etnogenezie narodu rumuńskiego. Wszystkie te trzy publikacje łączy jednak podobna forma opracowania. Każdy ekscerpt obejmuje mianowicie obok wersji w oryginalnym języku źródła równoległy przekład na język narodowy. Różnią się wszakże od siebie pod wszystkimi innymi względami. Tak więc stosunkowo najobszerniejszy aparat krytyczny mają teksty w MMfh, w FGLB pojawia się on sporadycznie i nie jest wyczerpujący, natomiast wydawcy FhDR tę stronę opracowania źródeł zaniedbali ograniczając się do niemal gołych tekstów. Następnym problemem to jakość wykorzystanych wydań, od których zależy poziom krytyki tekstu. Wydawcy bułgarscy (FGLB) przy źródłach łacińskich korzystali na ogół z *Monumenta Germaniae Historica*. Większość tekstów greckich pochodzi z przetarzałych już korpusów źródeł bizantyńskich: wspomnianego już paryskiego oraz jego weneckiego przedruku (Venetiis 1729 - 1733), bońskiego (*Corpus scriptorum historiae Byzantinae*, Bonnae 1828 - 1878) i Patrologii Migne'a (Series Graeca, Paris 1857 - 1886) lub wydań będących przedrukiem edycji bońskiej, o których wiadomo, że do badań tekstowych są niewystarczające. Opracowanie filologiczne tekstów jest niejednolite. Aparat krytyczny FGLB do ekscerptów z takich źródeł jak: Hieroclis Synecdemos, Lex agraria, Theophanis Confessoris Chronographia oraz fragmenty Prokopa z Cezarei jest stosunkowo najobszerniejszy, dzięki porównaniom wydań oraz sporadycznie wykorzystanym rękopisom. W pozostałych wypadkach komentarz polegający na porównaniu dwóch lub trzech wydań (Acta Sancti Demetrii) czy też miejsce współ-

²⁵ *Fontes historiae Bulgaricae*, Sofia, Ser. gr. t. 1 - 9, 1954 - 1974, Ser. łac. t. 1 - 3, 1958 - 1965.

²⁶ *Magnae Moraviae fontes historici*, Pragae-Brunae, t. 1, 1966, t. 2, 1967, t. 3, 1969, t. 4, 1971, t. 5, 1977 (Indeksy).

²⁷ Por. przyp. 11.

nych, pochodzących z innych źródeł (Menander Protektor) odnosi się do niewielkich partii tekstu. Zasadniczo więc stan większości wykorzystanych wydań pozbawił wydawców możliwości pełnej krytyki tekstu.

Stopień opracowania ekscerptów w FhDR zarówno od strony historycznej, jak i filologicznej jest najskromniejszy. Zamiast komentarza wstępnego, wydawcy zamieścili krótkie informacje nie dające obrazu ani całej twórczości danego autora, ani charakteru cytowanych fragmentów. Problemy chronologii niektórych relacjonowanych wydarzeń znalazły miejsce w przypisach. Komentarza erudycyjnego właściwie brak. Sporadycznie tylko wydawcy powołują się na niektóre pozycje literatury, przede wszystkim prace historyków rumuńskich. Wydaje się, jakby w trzecim tomie dostrzegli oni konieczność rozszerzenia informacji wstępnych dotyczących danego fragmentu lub dzieła. Wyraźnie bowiem zaznaczono, jakiego wydarzenia i roku dotyczy cytowany fragment np. u Kekaumenosa, a wśród informacji wprowadzających do Nicetasa Choniatesa omówiono problem terminologii etnicznej oraz podkreślono skłonność tego autora do archaizowania. W komentarzu do przekładu poprzestano jednak, zarówno w przypadku Nicetasa Choniatesa, jak i Jana Skylitzesa, Zonarasa i Kinnamosa, na niewiele mówiących identyfikacjach w rodzaju: Scytii=Gołii, barbari=Gołii, Misieni=Vlahii itd. Wypada jednak podkreślić, że teksty oparte są na najnowszych i w wielu wypadkach najlepszych wydaniach krytycznych²⁸.

W omawianych wydawnictwach główna uwaga edytorów koncentrowała się na źródłach historiograficznych (FhDR), w miarę potrzeby uwzględniono listy i twórczość hagiograficzną (FGLB, MMfh). Przekłady są dokładne i wierne oddają treść oryginału. Zakres chronologiczny jest różny: FGLB od IV do XII wieku, FhDR od IV do XIV wieku, MMfh od VII wieku do XV w. W tym ostatnim zbiorze ujęto również źródła starosłowiańskie, anglosaskie i arabskie. Wszystkie ekscerpty zostały zebrane w czterech tomach według charakteru źródeł. Najważniejsze dla problematyki Moraw dokumenty i listy przytoczone są w całości, inne w postaci regestów, z uwzględnieniem odpowiedniej literatury. W pewnych wypadkach poprzestano na jednym wydaniu — najczęściej z *Monumenta Germaniae Historica* lub *Scriptores Rerum Germanicarum*, wiele jednak źródeł znalazło odpowiednie opracowanie filologiczne. Szczegółowo omówiono stan tekstów oraz kodeksy rękopiśmienne.

²⁸ Np. nowego korpusu źródeł bizantyńskich. Wśród 12 tomów wydanych w jego ramach od roku 1967, ukazały się, z dzieł dla nas najbardziej interesujących: Constantinus Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, Washington 1967 (reedycja wydania budapeszteńskiego z r. 1949); *Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque*, Berlin 1967; *Nicetae Choniatae historia*, Berlin 1975 oraz tegoż *Orationes et epistulae*, Berlin 1972. W druku jest m. in. *Nikephoros Bryennios*, a w przygotowaniu m. in. Chronicon Paschale, Eustathius Thessalonicensis, Ioannes Kantakuzenos, Ioannes Kinnamos, Ioannes Malalas, Kekaumeni Strategicon, Constantini Porphyrogeniti De legationibus, Michael Psellos-Chronographia, Miracula Sancti Demetrii, Stephanos Byzantios, Theophanes Continuatus i inne.

Zostały one następnie wykorzystane w aparacie krytycznym do następujących źródeł: *Annales Regni Francorum*, *Annales Fuldenses*, *Gesta Dagoberti Regis Francorum*, *Einhardi Vita Caroli Magni*, *Žitije Konstantina*, *Vita Constantini-Cyrylli*, *Bios Klementos*, *Legenda Sanctorum Cyrylli et Metodii Patronorum*, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, *Constantini Porphyrogeniti De administrando imperio*. Podobnie w niezbędny komentarz zaopatrzone dokumenty i listy. W komentarzu przeprowadzono analizę leksykalną i treściową tekstu. Zwrócono uwagę na terminologię bizantyńską oraz inną wartość semantyczną takich pojęć, jak: archōn, eparchos, hegemon, rhēx, thema, kastron itd., co istotne jest dla techniki przekładu. Niejasności interpretacyjne, mogące wynikać z kontaminacji kilku legend, rozwiązywano drogą porównań z innymi źródłami (*loci communes*). Ponieważ szczególnej ostrożności wymaga interpretacja tekstów starosłowiańskich, będących niejednokrotnie przekładem z greki lub łaciny, w miejscach budzących wątpliwości odwołano się do tekstu oryginalnego. Np. zarówno tekst starosłowiański, jak i grecki *Nomokanonu* mają własny aparat krytyczny. Ponieważ nie dysponowano wszystkimi redakcjami, formy graficzne toponimów i eponimów nie są kompletne.

Reasumując powyższe wywody dochodzimy do następujących konstatacji:

1) Uwagi wstępne o autorach i dziełach w większości wydawnictw ekscerptów zawierają tylko podstawowe wiadomości na ten temat. Tylko niekiedy pojawia się sformułowanie określające stanowisko wydawcy wobec danego dzieła (Stritter, Łatyszew-Reder, Kos, FGLB, *Vizantijski Izvori*, MMfh). Rzadko natomiast uwzględniono historię tekstu; sporadycznie problem ten występuje w *Vizantijskich Izvorach*. Tylko w MMfh omówione zostały w każdym wypadku poszczególne kodeksy wraz z ich datacją i miejscem przechowywania. Z problematyki filologicznej najczęściej rozpracowywano tu zależność od spuścizny literackiej, ale też niekonsekwentnie i ogólnikowo — brak takich danych w odniesieniu do każdego konkretnego ekscerptu.

2) Jako podstawa wydania ekscerptu przeważają zdecydowanie z dzisiejszego punktu widzenia edycje przestarzałe i niekrytyczne. Nowsze, częściowo lub całkowicie krytyczne w miarę możliwości występują u Gutenbrunnera, Łatyszewa-Redera, MMfh oraz w FhDR, ale nie we wszystkich wypadkach, ponieważ niektóre źródła nie posiadają jeszcze takowych.

3) Komentarze filologiczne są ściśle związane ze stanem prac nad tekstem poszczególnych źródeł. Toteż zaopatrzone są w nie tylko niektóre publikacje ekscerptów i to przeważnie w niepełnym wymiarze (np. Gutenbrunner, wręcz sporadycznie w FGLB). W MMfh starano się najpełniej uwzględnić odmienne lekcje, zwłaszcza w odniesieniu do topo- i etnonimów. Ponieważ nie dysponowano wszystkimi redakcjami tekstu, aparat krytyczny i tu nie jest pełny. Natomiast w innych wydawnictwach, np. FhDR, sprawę tę pominięto całkowicie. Co się tyczy komentarza erudycyjnego, to w zakresie onomastyki zdecydowanie góruje komentarz Gutenbrunnera. Pod innymi względami, a zwłaszcza wykorzystania literatury doskonałe są komentarze w *Vizantijskich Izvo-*

rach oraz w MMfh. W pozostałych wypadkach ma on wyłącznie charakter objaśniający. Taką też postać przybiera w większości istniejących wydawnictw ekscerptów.

Jak więc widać, nie ma żadnego ogólnego kierunku metodycznego w publikacji ekscerptów. Należy zatem wybrać optymalną koncepcję.

Na nasze wydawnictwo testimoniów dotyczących praojczyzny i etnogenezy Słowian złożą się dwie serie; starożytna i wczesnośredniowieczna; kryterium podziału obydwu serii na tomy będzie język przekazów, a więc poszczególne tomy będą zawierały teksty greckie, łacińskie i słowiańskie. Świadomie natomiast rezygnujemy z częściowo opublikowanych przez G. Labudę źródeł skandynawskich oraz przekazów orientalnych wydanych przez T. Lewickiego²⁹. Roboczo za podstawę prac przyjęty został program przedstawiony przed laty przez Gerarda Labudę i Bronisława Bilińskiego w związku z myślą o wydaniu źródeł dotyczących początków państwa polskiego³⁰. Poza przewidzianymi tam tekstami opisowymi, które w naszej edycji zostaną podane w pełnym kontekście historiograficznym, tzn. z uwzględnieniem wzajemnych zależności i łącznie z późniejszymi komentarzami — to ostatnie dotyczy przede wszystkim autorów starożytnych (np. Dionizjusz Periegeta i komentarze do niego Eustatusza z Tesalonik w XII w., Strabon i Epitomator Strabona w połowie X w.), kwerendą postanowiliśmy objąć także kartografię i epigrafikę³¹. Cały nasz wybór ekscerptów rozpoczyna na pół mityczne wiadomości o Hiperborejczykach czy o szlaku powrotnej drogi Argonautów. Cezurę końcową dla kwerendy ma stanowić schyłek X w. Nie da się wszakże pominąć niektórych znacznie późniejszych autorów, których przekazy zawierają tradycję lub nawet tylko jej ślady o pierwotnym rosziedleniu Słowian (np. Pop Dukljanin czy Laonikos Chalkokondyles). Układ przekazów w tomach będzie w zasadzie chronologiczny.

Generalną dyrektywą powinno być takie opracowanie każdego ekscerptu,

²⁹ G. Labuda, *Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów Słowiańszczyzny*, Warszawa 1961; T. Lewicki, *Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny*, Wrocław, t. 1, 1956, t. 2., cz. 1. 1969, cz. 2. 1977; F. Kupfer, T. Lewicki, *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy*, Wrocław 1956.

³⁰ G. Labuda, B. Biliński, *Źródła objaśniające początki państwa polskiego. Projekt wydawnictwa*, *Kwartalnik Historyczny*, 58, 1951, s. 112 - 122.

³¹ Natomiast nie należy spodziewać się pełnego zestawienia przekazanego przez źródła pisane materiału onomastycznego, ponieważ wymagałoby to innego podejścia metodycznego. Nauka niemiecka posiada tego rodzaju opracowania; są to M. Schönfelda, *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen...*, Heidelberg 1911 i H. Oesterley, *Historisch-geographisches Wörterbuch der deutschen Mittelalters*, Gotha 1893. Dla Słowiańszczyzny do pewnego stopnia taką rolę spełnić może *Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa*, Hrsg. von J. Ferluga, M. Hellmann, H. Ludat, Wiesbaden, Serie A. *Lateinische Namen bis 900*. Lieferung 1 - 7, 1973 - 1976 i Serie B. *Griechische Namen bis 900*. Lieferung 1, 1974; przewidziana jest także seria C — starosłowiańska. Jednak opracowanie słowiańskie odpowiednika publikacji Schönfelda i Oesterleya jest postulatem badawczym.

aby w zasadzie nie zachodziła potrzeba szukania informacji o źródle i kontrolowania wybranych fragmentów tekstu z pełnymi edycjami naukowymi czy rękopisami. Wynika z tego przede wszystkim to, że każdy ekscerpt musi być w języku oryginalnym, o tekście ustalonym krytycznie, tzn. opartym na wydaniu zgodnym z obowiązującymi obecnie kryteriami naukowymi. Jeśli wydania takiego nie ma, to w miarę możliwości krytyczne ustalenie tekstu przekazu należy przeprowadzić. Równoległe umieszczony będzie przekład polski. Ma on jednak w naszym rozumieniu tylko pomocnicze znaczenie, ponieważ każdy przekład jest zawsze indywidualną i subiektywną interpretacją przekazu przez tłumacza. Aby uniknąć tej jednostronności, przewidujemy w przypisach komentarze filologiczne zarówno do oryginału, jak do przekładu. Powinny one uwzględniać wyłącznie istotne dla interpretacji przekazu oboczności zapisu w różnych rękopisach, inne od użytych przez tłumacza sensownie możliwe wykładnie poszczególnych słów, wreszcie ewentualne korektury i emendacje dokonane przez badaczy. Po wtóre ekscerpowany przekaz powinien być dobrze osadzony w kontekście historiograficznym i historycznym. Tę rolę mogą spełnić dwa rodzaje komentarza. Pierwszy z nich, poprzedzający tekst, ma być analizą źródłoznawczą dzieła, z którego wybrany został ekscerpt oraz wybranego fragmentu, ze szczególnym uwzględnieniem jego oryginalności i wiarygodności. Winien on również zawierać dobrze uzasadnioną datację przekazanego w danym fragmencie faktu źródłowego. Drugi z komentarzy, w formie przypisów łączący się, jak wspomniano, nierzadko z uwagami filologicznymi i oparty na możliwie najpełniejszym wykorzystaniu istniejącej literatury, miałby stanowić podsumowanie jej dorobku interpretacyjnego, może o charakterze repertorium. Jest to oczywiście idealny model publikacji ekscerptu źródłowego. W toku pracy nad całym wydawnictwem wypadnie nam prawdopodobnie w niejednym od niego odstąpić. Próbą praktycznego zastosowania tego modelu jest załączony na końcu tekst — fragment relacji Prokopa z Cezarei o Antach i Sklawenach.

Będzie to wydawnictwo długofalowe. Realizacja całości, jak roboczo przewidujemy, nastąpi w czterech etapach. Pierwszy z nich to rejestracja wszystkich testimoniów, zestawienie kartoteki istniejących wydań wraz z podstawą rękopiśmienną, ekscerpowanie wybranych przekazów oraz zbieranie literatury źródłoznawczej. Drugim etapem będzie tłumaczenie tekstów i sporządzanie komentarzy, do których być może wypadnie pozyskać dodatkowych współpracowników spoza zespołu działającego w ramach organizacyjnych Zakładu Wczesnej Historii Słowiańszczyzny. Trzeci i czwarty etap stanowiąc będą, przygotowanie maszynopisów do druku oraz korekty.

Obecnie znajdujemy się od ponad dwóch lat w pierwszym etapie pracy. Z niecierpliwością oczekujemy więc na głosy zainteresowanych badaczy w dyskusji nad koncepcją wydawnictwa testimoniów o Słowianach.

TEKST PRÓBNY

Prokop z Cezarei (Προκόπιος)

Pochodził z Cezarei Palestyńskiej. Rok urodzenia ustala się między 490 a 507¹. Posiadał wykształcenie prawnicze i sofistyczne, które znalazło odbicie w jego twórczości oraz działalności politycznej. W 527 r., krótko po śmierci cesarza Justyna powierzono Prokopowi funkcję sekretarza (ξύμβουλος), a nieco później doradcy prawnego (πάρεδρος) słynnego wodza Belizariusza. Wraz z nim brał udział w wyprawach wojennych przeciw Persom (527 - 531), Wandalom w Afryce (533 - 534), przeciw Gotom w Italii w 536 r. i ponownie przeciw Persom. Resztę życia spędził prawdopodobnie z przerwami od 540 r. w Konstantynopolu i redagował zebrany podczas podróży materiał historyczny². W 562 r. miał pełnić urząd prefekta Konstantynopola³. Data jego śmierci jest nieznana.

Największe i najważniejsze dzieło Prokopa „Ἐπὲρ τῶν πολέμων λόγοι” (*De bellis*)⁴ składa się z trzech części, opisujących kolejno, w dwóch księgach wojnę z Persami (*De bello Persico*), w dwóch księgach wojnę z Wandalami (*De bello Vandalico*) oraz w czterech księgach wojnę z Gotami (*De bello Gothico*). Prokop zachował w swoim dziele, wzorem Appiana porządek geograficzny. Siedem jego pierwszych ksiąg powstało przed 550 lub 551 r. Księga VIII, którą sam Prokop nazywa „Ἱστορία ποικίλη” (*Varia historia*), przedstawiająca wydarzenia nieco późniejsze dotarła do czytelników przypuszczalnie w 553 r.⁵

Z siedmioma księgami *De bellis* łączy się tematycznie dziełko zatytułowane „Ἀνέκδοτα” (*Historia arcana*)⁶, paszkwil atakujący dwór cesarski oraz osobiście cesarza Justyniana i jego żonę Teodorę. Utwór ten napisany był już zapewne w 550 r., ale światło dzienne ujrzał dopiero po śmierci Justyniana i samego autora. Przypuszcza się, że był to stale uzupełniany dziennik Prokopa⁷. „Περὶ κτισμάτων” (*De aedificiis*), trzecie dzieło Prokopa to utwór panegiryczny na cześć Justyniana napisany około 554 r.⁸ Chwali on zalety i zasługi cesarza dla państwa w dziedzinie budownictwa. Dzięki zgromadzo-

¹ Moravesik, s. 489; Rubin, kol. 296; Udal'cova, s. 147.

² Rubin, kol. 299.

³ Prefekt Konstantynopola z 562r. o imieniu Prokop poświadczony jest u Teofanesa, *Chronographia*, ed. C. de Boor, t. 1, s. 238, 10. Moravesik, s. 489 — dopuszcza możliwość, że chodzi tu o Prokopa z Cezarei. Przypuszcza się też, że domniemany rok objęcia prefektury miałby być ostatnim rokiem jego życia — por. Rubin, kol. 300.

⁴ Takim tytułem określa to dzieło sam Prokop w *Historia arcana* oraz w *De aedificiis*. Rękopisy podają tytuł: Ἱστορία; Focjusz (Bibliotheca, 63) Ἱστορία, Ἱστορικόν; Suidas (Lexicon t. 2. kol. 441 - 442) Ἱστορία Ῥωμαϊκή

⁵ Tak Moravesik, s. 491; r. 554 — Haurý s. 1; Rubin, Zeitalter, s. 194.

⁶ Grecka nazwa według Suidasa; w czasach późniejszych znane jako *Historia arcana*.

⁷ Krumbacher, s. 232.

⁸ Moravesik, s. 491, w latach 553 - 555; Rubin w r. 555 (Zeitalter, s. 174), Udal'cova s. 187 około 560 r. — sądzi ona, że (s. 160) temu dziełu zawdzięczał Prokop powołanie na stanowisko prefekta Konstantynopola.

nemu w nim materiałowi geograficznemu, topograficznemu i finansowo-ekonomicznemu *De aedificiis* stanowi ważne źródło do polityki wewnętrznej imperium bizantyńskiego.

Wykształcenie, a następnie udział w życiu politycznym i możliwość osobistego obserwowania wydarzeń wpłynęły na kształtowanie się świadopoglądu Prokopa. Jako historiograf na pierwszym miejscu stawia on obiektywizm (*De bellis*, lib. I), jako pisarz wiele zawdzięcza własnemu talentowi i wykształceniu. Budowa głównego dzieła *De bellis* odpowiada starożytnej tradycji historiograficznej. Prokop pisał historiae, czyli dzieje, które podobnie jak Herodot urozmaicał historycznymi wstawkami, wstępami i ekskursami. Naśladownictwo wzorów klasycznych należy jednak odnosić tylko do kompozycji, sposobu przedstawiania wydarzeń i do języka. Głównym wzorem Prokopa był Tucydides, jako historyk pragmatyczny oraz Herodot z uwagi na styl nowelistyczny. W zakresie chronologii w pierwszych czterech księgach *De bellis* (*Bellum Persicum*, *Bellum Vandalicum*) Prokop liczy czas według lat panowania Justyniana, w *Bellum Gothicum* stosuje metodę Tucydidesa, według lat wojny. Widoczne są ponadto u Prokopa wpływy Diodora, Ksenofonta, Arriana, Appiana i Polibiusza, a spośród współczesnych Priskosa.

W *Bellum Gothicum* w trakcie opisu wydarzeń w Italii autor zwraca uwagę na niebezpieczeństwo zagrażające cesarstwu ze strony barbarzyńców niepokojących naddunajską granicę cesarstwa. Do nich należeli w w. VI również Słowianie, o których Prokop jako pierwszy z pisarzy bizantyńskich dostarcza najwięcej informacji. Na czoło jego relacji wysuwają się wiadomości o ustroju, wierzeniach i obyczajach plemion słowiańskich, określanych przez niego nazwami Antów i Sklawenów w ich siedzibach nad Dunajem, oraz o ich dawnym wspólnym imieniu Sporowie (BG III, 14, 21 - 27). Istotne są dalej wzmianki o napadach tych plemion na bałkańskie prowincje cesarstwa (BG I 27, 2; III 13, 24; III 14, 1 - 6; III 38, 1 - 5; III 40, 1; IV 25, 1 - 6), o ich taktyce wojennej (BG II 26, 18; III 38, 6 - 23; III 40, 32 - 42) oraz o poziome rozwoju społecznego, np. na podstawie traktowania jeńców. Prokop opisuje ponadto wewnętrzne zatargi między Antami a Sklawenami (BG III 14, 7 - 10), ich stosunki z Gepidami, Herulami i Longobardami, wspomina o obecności najemników słowiańskich w armii bizantyńskiej. Informacje o Herulach i ich wędrówce na północ (BG II 15, 1 - 2) pozwalają rekonstruować granice zasięgu zadunajskiego terytorium Słowian w połowie VI w. Obydwa pozostałe dzieła Prokopa poza sporadycznymi wzmiankami nie zawierają istotnych w porównaniu z *De bellis* przekazów na temat Słowian.

Dzieło *De bellis* zachowało się w różnych rękopisach, które są derywatami wspólnego zaginionego archetypu x i pochodzą od niego za pośrednictwem kodeksów z, z₁, y, y₁ również zaginionych. J. Haury i G. Wirth, wydawcy tekstu, którym posługujemy się, wykorzystali następujące najlepsze rękopisy w dwóch grupach. Do ksiąg I - IV: G — cod. Vat. graec. 1001 (olim 709) XIV w., O — cod. Ottobon, graec. 82, XIV w., P — cod. Paris. graec. 1702 (olim 2078, 2554) XIV w., V — cod. Vat. graec. 152 XIV w., H — cod. Monac.

graec. 267 XVI w., W — cod. Ambros. N 135 sup. XVI w.; do ksiąg V - VIII: K — cod. Vat. graec. 1690 (olim 24. 107. 6) XIV w. (według Moravcsika XIII w.), V — cod. Vat. graec. 152 XIV w., L — cod. Laurent. 69, 8 XIV w., A — cod. Ambros. A 182 sup. (olim 147) XIV w., H — cod. Monac. graec. 267 XVI w., W — cod. Ambros. N 135 sup. XVI w.

Wykorzystane wydanie tekstu: Procopius, *Opera omnia*, recognovit Jacobus Haury; Editio stereotypa, addenda et corrigenda adiecit G. Wirth, T. 2: *Bella libri V - VIII*, Teubner Lipsiae 1963.

Ważniejsza literatura:

F. Dahn, *Procopius von Cäsarea. Ein Beitrag zur Historiographie der Völkerwanderung und des sinkenden Römertums*, Berlin 1865; K. Krumbacher, *Geschichte der Byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches*, München 1897, s. 230 - 237; k. Haury, *Prokop Verweist auf seine Anekdoten*, *Byzantinische Zeitschrift* 36 (1936) s. 1 - 4; *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, t. 1 Beograd 1955, s. 17 - 31; B. Rubin, *Prokopios von Kaisareia*, RE, t. XXIII cz. 1, Stuttgart 1957, kol. 273 - 599; Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, t. 1, Berlin 1958, s. 489 - 500; B. Rubin, *Das Zeitalter Justinians*, Bd. 1, Berlin 1960; R. Benedicty, *Die auf frühslawische Gesellschaft bezügliche byzantinische Terminologie*, w: *Actes du XIIe Congrès International d'études byzantines*, t. 2, Beograd 1964, s. 45 - 55; W. Swoboda,

1. *De bello Gothico* III 14, 21 - 31; ed. Haury-Wirth, II, s. 357 - 8.

- 10 τὰ γὰρ ἔθνη ταῦτα, Σκλαβηνοὶ τε καὶ Ἄνται, οὐκ ἄρχονται πρὸς ἀνδρὸς ἑνὸς, ἀλλ' ἐν δημοκρατίᾳ ἐκ παλαιοῦ βιοτεύουσι, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῖς τῶν πραγμάτων ἀεὶ τὰ τε ζῦμφορα καὶ τὰ δύσκολα ἐς κοινὸν ἄγεται. ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ἄλλα ὡς εἰπεῖν ἅπαντα ἑκατέρους ἐστὶ
- 15 τε καὶ νενόμισται τούτοις ἄνωθεν τοῖς βαρβάροις. θεὸν μὲν γὰρ ἓνα τὸν τῆς ἀστραπῆς δημιουργὸν ἅπαντων κύριον μόνον αὐτὸν νομίζουσιν εἶναι, καὶ θύουσιν αὐτῷ βόας τε καὶ ἱερεῖα πάντα. εἰμαρμένην δὲ οὔτε ἴσασιν οὔτε ἄλλως ὁμολογοῦσιν ἐν γε ἀνθρώποις ῥοπήν τινα ἔχειν, ἀλλ' ἐπειδὴν αὐτοῖς ἐν ποσὶν ἤδη ὁ θάνατος εἶη, ἢ νόσῳ ἀλοῦσιν ἢ ἐς πόλεμον καθισταμένοις, ἐπαγγέλλονται μὲν ἢν διαφύγωσι, θυσίαν τῷ θεῷ ἀντὶ τῆς ψυχῆς αὐτίκα ποιήσῃν, διαφυγόντες δὲ θύουσιν ὀπερὺπέσχοντο, καὶ οἶονται τὴν σωτηρίαν ταύτης δὴ τῆς
- 25 θυσίας αὐτοῖς ἐωνῆσθαι. σέβουσι μέντοι καὶ ποταμούς τε καὶ νύμφας καὶ ἄλλα ἅττα δαιμόνια, καὶ θύουσι καὶ αὐτοῖς ἅπασι, τὰς τε μαντείας ἐν ταύταις δὴ ταῖς θυσίαις ποιοῦνται. οἰκοῦσι δὲ ἐν καλύβαις οἰκτραῖς διεσκηνημ-

Prokop z Cezarei, SSS, t. 4, Wrocław 1970, s. 358 - 9; Z. V. Udal'cova, *Idejno-političeskaja bor'ba v rannej Vizantii*, Moskwa 1974, s. 144 - 96. G. G. Litavrin, *Etničeskoe samosoznanie Jużnych Slavjan v VII - X vv.* W: *VIII Meždunarodnyj S'jezd Slavistov*, Zagreb-Ljubljana 1978; Moskwa 1978, s. 241 - 263; H. Łowmiański, *Religia Słowian i jej upadek*, Warszawa 1979.

Fragment przytoczony na str. 106-109 to opis Sklawenów i Antów — dygresja etnograficzna w związku z kolejnym napadem słowiańskim na ziemie trackie. Wydarzenie to mieści się między zimą roku 545 (koniec dziesiątego roku wojny według chronologii Prokopa), a następną zimą roku 546 (koniec jedenastego roku wojny). Jeżeli Herulowie, podążający z pomocą dla Belizariusza, przezimowali w Tracji, a wiosną stoczyli tam bitwę ze Słowianami, którzy niedawno przekroczyli Dunaj i łupili Trację (BG III 13, 24) sądzić można, że napad Słowian mógł mieć miejsce w miesiącach zimowych lub z nastaniem wiosny roku 546. Zapis można uznać za oryginalny twór Prokopa. Nie jest wykluczone jednak, że obok własnych obserwacji korzystał on w tym wypadku również z informacji ustnych⁹. Ze sposobu przedstawienia życia i wierzeń Sklawenów i Antów można wnosić, że dla wykształconego na greckich wzorach Bizantyńczyka była to kultura obca i odległa. Dlatego zrozumiałe jest, że chętnie posługiwał się Prokop tradycją antyczną i terminami archaicznymi¹⁰.

⁹ Udal'cova, s. 193; Benedicty, s. 47; Łowmiański, *Religia*, s. 85.

¹⁰ Udal'cova, s. 189, 193; Benedicty, s. 55.

„Narody te bowiem, Sklawenowie i Antowie, nie podlegają władzy jednego człowieka, lecz od dawna żyją w ludowładztwie¹ i dlatego wspólnie rozpatrują zarówno sprawy pomyślne jak i niepowodzenia. Podobnie krótko mówiąc, kształtują się wszystkie inne zwyczaje u każdego z tych barbarzyńskich narodów na północy². Wierzą, że jeden z bogów³, twórca błyskawicy jest jedynym władcą wszystkiego i składają mu w ofierze woły i wszystkie inne zwierzęta ofiarne; nie znają przeznaczenia⁴, ani nie uważają aby miało ono jakieś znaczenie dla człowieka, lecz ilekroć śmierć się zbliża, w chorobie lub na wojnie, przysięgają, że gdy jej unikną, zaraz złożą ofiarę bogu za ocalenie życia; uniknąwszy natomiast składają ofiary jak obiecali i sądzą, że za tę ofiarę kupili ocalenie. Czczą rzeki, nimfy i inne jakieś bóstwa i wszystkim im składają ofiary, a w czasie składania ofiar czynią wróżby. Mieszkają w lichych chatach, w znacznym od siebie oddaleniu i każdy z nich często zmienia miejsce zamieszkania⁵. Do walki stają pieszo, idąc przeciw wrogom w rękach mają małe tarcze i oszczepy⁶, pancerza natomiast nigdy nie zakładają⁷. Niektórzy nie mają ani chitonu, ani płaszcza lecz tylko rodzaj spodni⁸ podkasanych aż do krocza, w ten sposób stają do walki z wrogami. Oba narody mówią jednym językiem całkiem barbarzyńskim. Nawet wyglądem zewnętrznym nie różnią się między sobą. Wszyscy są bowiem wysoocy i niezwykle silni, skóra ich nie jest

25 ἔνοι πολλῶ μὲν ἀπ' ἀλλήλων, ἀμείβοντες δὲ ὡς τὰ πο-
 λλά τὸν τῆς ἐνοικήσεως ἕκαστοι χώρον. ἐς μάχην δὲ
 καθιστάμενοι περὶ μὲν ἐπὶ τοὺς πολεμίους οἱ πολλοὶ
 26 ἴασιν ἀσπίδια καὶ ἀκόντια ἐν χερσὶν ἔχοντες, θώρακα
 δὲ οὐδαμῇ ἐνδιδύσκονται. τινὲς δὲ οὐδὲ χιτῶνα οὐδὲ
 τριβώνιον ἔχουσιν, ἀλλὰ μόνας τὰς ἀναξυρίδας ἐναρ-
 μασάμενοι μέχρι ἐς τὰ αἰδοῖα, οὕτω δὲ ἐς ζυμβολὴν
 27 τοῖς ἐναντίοις καθίστανται. ἔστι δὲ καὶ μία ἑκατέρωις
 φωνὴ ἀτεχνῶς βάρβαρος. οὐ μὴν οὐδὲ τὸ εἶδος ἐς ἀλ-
 λήλους τι διαλλάσσουσιν. εὐμήκεις τε γὰρ καὶ ἄλκιμοι
 διαφερόντως εἰσὶν ἅπαντες, τὰ δὲ σώματα καὶ τὰς κόμας
 οὔτε λευκοὶ ἐσάγαν ἢ ξανθοὶ εἰσιν οὔτε πη ἐς τὸ μέλαν
 28 αὐτοῖς παντελῶς τέτραπται, ἀλλ' ὑπέρυθροὶ εἰσιν ἅπα-
 ντες. δίαταν δὲ σκληρὰν τε καὶ ἀπημελημένην, ὥσπερ
 οἱ Μασσαγῆται, καὶ αὐτοὶ ἔχουσι, καὶ ῥύπου ἥπερ ἐκεῖ-
 29 οὶ ἐνδεδελεχέστατα γέμουσι, πονηροὶ μέντοι ἢ κακοῦργοι
 ὡς ἤκιστα τυγχάνουσιν ὄντες, ἀλλὰ κὰν τῷ ἀφελεί δια-
 30 σῶζουσι τὸ Οὐννικὸν ἦθος. καὶ μὴν καὶ ὄνομα Σκλα-
 βηνοῖς τε καὶ Ἄνταις ἐν τὸ ἀνέκαθεν ἦν. Σπόρους γὰρ
 τὸ παλαιὸν ἀμφοτέρους ἐκάλουν, ὅτι δὴ σποράδην,
 οἴμαι, διεσκηνημένοι τὴν χώραν οἰκοῦσι. διὸ δὴ καὶ γῆν
 τινὰ πολλὴν ἔχουσι. τὸ γὰρ πλεῖστον τῆς ἐτέρας τοῦ
 Ἰστρου ὄχθης αὐτοὶ νέμονται. τὰ μὲν οὖν ἀμφὶ τὸν
 λέων τοῦτον ταύτη πη ἔχει.

¹ W tekście: *δημοκρατία*; ponieważ całe dzieło znamionuje literacka archaizacja, istnieje przypuszczenie, że tkwi ona również w zastosowaniu przez Prokopa tego terminu. Dla niego udział wszystkich członków rodu lub plemienia u Sklawenów i Antów w podejmowaniu decyzji oznaczał antyczną demokrację, ponieważ był to kontrast dla systemu rządów w Bizancjum. Por. Benedicty, s. 48. Możliwe jest też, że Prokop użył tego terminu w znaczeniu pejoratywnym „anarchia”, „nieład” (Benedicty, s. 49; Litavrin, s. 247). Barišić (*Viz. Izv.*, s. 26) sądzi, że jest to aluzja do zgromadzenia ludowego czyli wieceu. Podobnie wypowiada się ostatnio Z. Kurnatowska, *Słowiańszczyzna poludniowa*, Wrocław 1977, s. 82 - 83.

² O tym, że plemiona słowiańskie nie różnią się ani obyczajami, ani trybem życia informuje też Pseudo-Maurecius, *Strategikon* XII, 5.

³ Większość kodeksów posiada lekcję „Θεὸν ἕνα”. W jednym tylko, oznaczonym symbolem K występuje lekcja „Θεῶν ἕνα”. Lekcja szeroko potwierdzona sugeruje występowanie u Słowian jednego boga, twórcy błyskawicy wyprowadzonego prawdopodobnie z mitologii greckiej jako odpowiednik Zeusa (Brückner, *Mitologia*, s. 36, 108). H. Łowmiański (*Geneza politeizmu polabskiego*, Przegląd Historyczny, 95, 1978, z. 1, s. 3 - 6 oraz ostatnio, *Religia*, s. 87, 89, 91) sądzi, że Sklaweni i Antowie nie byli politeistami, a kult gromowladnego Peruna przejęli od Scytów w III - II w.p.n.e, którzy wzorowali go na Zeusie Papiaiosie. Dyskusyjny pozostaje problem, czy słowiańskie bóstwa opiekuńcze powstały niezależnie od pojęć stojących czy też pod ich wpływem (Łowmiański, *Religia*, s. 91). Skoro jednak kodeksy K i L ocenione zostały przez J. Haury'ego jako najlepsze (Procopius, *Opera I. Bella I - IV*, Lipsiae 1963, Prolegomena s. XXV, zob. też stemma codicum s. XLI) odosobniona lekcja z kodeksu K budzi zaufanie. Dlatego większość badaczy przekonana o politeizmie Słowian wybiera lekcję „Θεὸν ἕνα” — „jednego z bogów” jako jedyną słuszną. Prokop mógł myśleć o bogu stojącym na czele panteonu słowiańskiego, może Perunie (Schmaus, *Zur altslawische Religionsgeschichte*, s. 220, 224; Barišić, *Viz. Izv.*, s. 26; Brückner, *Mitologia*, s. 68). O słowiańskim bogu błyskawicy por. też A. Gieysztor, *Sprawca piorunów w mitologii słowiańskiej w: Ars historica*, Poznań 1976, s. 155 - 161.

⁴ εἰμαρμένη — *iac. fatum* ‘przeznaczenie’, którego nie można uniknąć. Pojęcie to jest wytworem myśli greckiej (M. P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, t. 2, München 1961, s. 292). Słowianie nie znali tego abstrakcyjnego pojęcia. Wiadomo jednak, że czcili żeńskie demony losu, obecne przy narodzinach, które miały wpływ na życie człowieka. Były to roźdaniec, rodjenice, sudjenice lub orisnice znane na Rusi i na Bałkanach (Brückner, *Mitologia*, s. 104; Niederle, *Život*, s. 69). Uważa się, że εἰμαρμένη jest greckim odpowiednikiem roźdaniecy (Mikle-

zbyt biała, a włosy nie są ani płowe, ani czarne, lecz wszyscy są rudawi. Prowadzą surowy i prymitywny tryb życia tak jak Massageci⁹ i ciągle, jak tamci brudem są pokryci. Bynajmniej nie są niegodziwi ani złośliwi, lecz w prostocie obyczajów podobni są do Hunów. Sklawenowie i Antowie kiedyś nawet nazwę mieli jedną. Zwano ich Sporami¹⁰, dlatego jak sądzę, że w rozproszeniu zamieszkują ziemię, oddaleni od siebie. Dlatego zajmują duży obszar; oni bowiem zamieszkują największą część drugiego brzegu Dunaju”.

Dalszy tekst dotyczy zabiegów o udzielenie przez Antów pomocy imperium bizantyńskiemu przeciwko najazdom Hunów, tj. Bułgarów.

sich, *Lexicon*, s. 803; Rubin, kol. 473; Niederle *Život*, s. 69). Tłumaczenie słów $\tau\acute{\upsilon}\chi\eta$ i $\epsilon\iota\mu\alpha\rho\mu\epsilon\nu\eta$ za pomocą wyrażen słowiańskich: rod i rożdnica występuje często w tekstach staroruskich (Mansikka, *Die Religion der Ostslaven*, s. 145).

⁹ O stwierdzonym archeologicznie gniazdowym charakterze osadnictwa Sklawenów i Antów por. Kurnatowska, *Słowiańszczyzna*, s. 57. Brak natomiast poświadczenia dla informacji o częstej zmianie miejsca zamieszkania.

¹⁰ Chodzi prawdopodobnie o male, okrągłe tarcze — por. D. Pribaković, *Prilog hronologiji naoružanja Slovena u VI i VII veku*, Vesnik Muzeja, 11 - 12, 1966, s. 50 - 51 i A. Niesiołowska-Wędzka, *Tarcze*, SSS, t. VI, cz. 1, 1977, s. 21 - 23.

¹ O uzbrojeniu Słowian w tym okresie por. Kurnatowska, *Słowiańszczyzna*, s. 74 - 75.

² $\acute{\alpha}\nu\alpha\zeta\upsilon\pi\iota\delta\epsilon\varsigma$ — prawdopodobnie rzeczownik pochodzenia perskiego, nazwa szerokich spodni w rodzaju szarawarów, por. Stephani, *Thesaurus Graecae Linguae*, vol. 2, kol. 480; Liddell-Scott, *Greek-English Dictionary*, s. v.; Mau, *RE*, t. 1, 1894, kol. 2100. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. 3, Heidelberg 1972, s. v.). W świecie klasycznym znane były jako ubiór Persów i sąsiednich ludów; łac. braccae, bracciae. Wspominają o nich m. in. Herodot, Dio Chrysostomos, Xenophon, Plutarch. W związku z ich wyglądem Grecy żartobliwie nazywali je szerokimi, workowatymi (*Dictionnaire des antiquites grecques et romaines*, t. 1 cz. 1, Paris 1873, s. 746 - 747; *RE*, t. 1, 1894, kol. 2100 - 2101). Odnośnie do anaxyrides słowiańskich istnieją różne identyfikacje: spodnie wąskie (I. Dujčev, *Slavjano-bolgarske drevnosti IX-go veka*, Byzantinoslavica t. 11, 1950, s. 28, p. 141, 143. L. Niederle, *Slavjanske drevnosti*, Moskva 1956, s. 228), również wąskie — nogawice (Kupfer-Lewicki, s. 245), rodzaj grubych pończoch noszonych do dzisiaj przez Słowian na Bałkanach pod nazwą czorapy albo bečve (Barišić, *Viz. Ezv.* s. 29) i szerokie szarawary Rusów i Protobułgarów (Niederle, s. 228 - 29). Różnorodność zdań wynikać może z faktu, że anaxyrides klasyczne oznaczały tak szerokie, jak i wąskie okrycie nóg. Możliwe jest, że spodnie zapożyczyli Słowianie od Scytów w epoce bliskich wczesniejszych kontaktów. Wypada też zgodzić się ze stanowiskiem, że od tego czasu strój ten uległ pewnym zmianom i w pol. VI w. nie był ani obcisły, ani nadmiernie szeroki (Por. A. Brzostkowska, *Anaxyrides u Prokopa z Cezarei na tle greckiej i rzymskiej tradycji literackiej*, Eos, (w druku).

³ Chodzi tu o Bułgarów (se. Protobułgarów), którzy występują też niżej pod nazwą Hunów — por. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, t. 2, s. 183.

¹⁰ Ta informacja Prokopa, łącząc z jego etymologią nazwy Sporów od dawna budzi wątpliwości. Z kilku spornych zresztą rozwiązań najbardziej prawdopodobne wydaje się proponowane przez H. Łowmiańskiego (*Sporowie*, SSS, t. 5, 1975, s. 366) wyprowadzenie tego rzekomego etnonimu od prasłowiańskiego *sporŭ, spornŭ 'multitudo'. Badacz ten sądzi, że w rezultacie wzajemnego niezrozumienia się między Grekiem (samym Prokopem lub jego informatorem) a jakimś Słowianinem, z informacji o rozkrzewieniu się Sklawenów i Antów powstała ich rzekoma wspólna dawniejsza nazwa.

TRAVAUX SUR LES PREUVES TESTIMONIALES RELATIVES
 À L'ETHNOGENÈSE ET LA PATRIE ANCIENNE DES SLAVES

par

ALINA BRZÓSTKOWSKA et WINCENTY SWOBODA (Poznań)

Résumé

L'étude critique de tous les matériaux rassemblés jusqu' à présent, est l'une des conditions indispensables pour résoudre de façon satisfaisante le problème de l'ethnogenèse et de l'ancienne patrie des Slaves. Les auteurs présentent la conception d'éditer des extraits d'oeuvres d'écrivains de l'antiquité et du haut Moyen-Âge traitant ce sujet. Cette édition serait divisée en deux séries de travaux, relatives, l'une à l'antiquité, l'autre au haut Moyen-Âge. C'est la langue des textes qui différencierait les volumes qui paraîtraient en grec, en latin, en slave. On renoncerait cependant sciemment aux sources scandinaves, exploitées et publiées en partie par Gérard Labuda et aux textes orientaux, connus grâce aux études publiées par Th. Lewicki. Le programme de travail proposé il y a plusieurs années, par Gérard Labuda et Br. Bilinski, a été accepté comme point de départ pour l'édition des travaux relatifs à l'origine de l'État Polonais. A part des textes descriptifs qui seront publiés avec leur contexte historiographique complet, c'est-à-dire en ayant égard aux dépendances réciproques et commentaires ultérieurs — ce qui concerne surtout les auteurs de l'antiquité — on a décidé de prendre en considération aussi la cartographie et l'épigraphie. Le choix des extraits débutera par des notions semi-légendaires sur les Hyperboréens, sur l'itinéraire de la route du retour des Argonautes. La césure finale de la recherche se trouverait placée au dixième siècle. On ne pourrait cependant omettre certains auteurs ultérieurs dont les travaux présentent des traditions ou même seulement des traces de traditions concernant les établissements successifs des Slaves. La disposition des textes serait faite par ordre alphabétique. Chaque extrait devrait être étudié sous tous ses aspects pour qu'on principe il n'y ait pas besoin de faire des recherches sur la provenance de l'information ni de contrôler les textes en recourant aux éditions scientifiques ou aux manuscrits complets. Il s'ensuit que dans les extraits la langue d'origine doit être conservée, le texte doit être établi de façon critique, c'est-à-dire basé sur une édition conforme aux critères scientifiques obligatoires actuellement. Dans les cas d'absence d'une telle édition, il est nécessaire d'établir, dans la mesure du possible, toutes les observations critiques concernant le texte. La version, en langue polonaise, devrait se trouver à côté du texte. Elle n'a cependant qu'un rôle auxiliaire à remplir, chaque traduction n'étant qu'une interprétation subjective du traducteur. Pour éviter toute partialité, on prévoit, dans les annotations, des commentaires philologiques aussi bien pour les textes originaux que pour la version. Ces commentaires devraient se rapporter uniquement aux ambiguïtés, aux à-côtés essentiels de l'interprétation du texte dans les différents manuscrits, pour apporter des explications complémentaires de mots, autres que celles fournies par le traducteur, introduire éventuellement des corrections, des modifications, proposées par les chercheurs. L'extrait doit être bien fixé dans son contexte historiographique et historique. Deux espèces de commentaires peuvent dans ce cas rendre service. Le premier, précédant le texte, ferait l'analyse de l'origine de l'oeuvre dont l'extrait a été tiré et du passage choisi, tout en commentant son originalité et son authenticité. Il doit aussi apporter la motivation de la datation des faits originels, transmis dans le passage donné. L'autre commentaire, sous forme d'annotations, lié parfois, comme on l'a indiqué, aux remarques philologiques, et se servant le plus amplement possible de la littérature respective, devrait constituer le résumé de son apport explicatif, faire figure de répertoire peut-être. C'est, bien entendu, le modèle idéal d'une publication d'extraits originels. Le texte présenté à la fin — fragment de la relation de Procope de Césarée sur les Antes et les Slavènes — est une essai pratique de son application.